

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ. ПОРІВНЯЛЬНЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 821.161.2–313.1:7.037.3

Боговін О. В.,
кандидат філологічних наук,
Бердянський державний педагогічний університет
olgabogovun@mail.ru

ДВОБІЙ ІЗ “КЛЯСИКОМ”: ТРАДИЦІЙНІ МОДЕЛІ ДАНТІАНИ У ПАМФЛЕТІ ГЕО ШКУРУПІЯ “БОЖЕСТВЕННА КОМЕДІЯ”

Український футуризм є одним із дискусійних явищ бурхливого літературного процесу першої третини ХХ ст. Представники цього напрямку услід за його засновником італійцем Ф. Т. Марінетті (“Перший маніфест футуристів”, Париж, 1909) проголошували культ сили, сміливість, хоробрість і бунт. Вони заперечували попередню літературну традицію, прагнули зламати естетичну свідомість сучасників: “Досі література оспівувала задумливість, нерухомість, екстаз і сон; ми ж хочемо оспівати наступальний рух, гарячкове безсоння, гімнастичний крок, небезпечний стрибок, ляпас і удар кулака” [4, 119].

Епатажний характер футуризму 1914–1930 рр. широко обговорювався в українських літературних колах. Зокрема цьому феномену було присвячено критичні праці таких відомих вчених, як М. Вороний, М. Євшан, Я. Савченко, М. Сріблянський [5, 221]. З цього приводу сучасна дослідниця І. Томбулатова пише: “Критики 10–20-х років ХХ ст. продовжували характеризувати футуризм як явище ідеологічно, естетично й національно чуже. У більшості своїх розвідок і рецензій вони давали негативну оцінку як самому напрямкові, так і його представникам. Здебільшого вони послуговувалися такими аргументами: по-перше, буцімто, немає належного підґрунтя для такого екзотичного явища на українській землі, по-друге, суспільство не готове до його рецепції. Майже усі статті зводилися до нищівної критики і гасел неприйняття і нерозуміння футуризму” [3, 157].

Українське пострадянське літературознавство поставило собі за мету реабілітацію творчого набутку письменників міжвоєнного двадцятиліття й української футуристичної групи зокрема, яка безперечно збагатила літературний процес першої третини ХХ ст. новою тематикою, оригінальною стилістикою й тональністю та справила значний вплив на становлення сучасної української літератури.

Лідером українських футуристів став Михайль Семенко, саме його 1919 р. було обрано головою першої спілки українських футуристів “Фламінго”, а згодом він очолював асоціацію панфутуристів “Аспанфут” (1922), був редактором футуристичних друкованих видань “Універсальний журнал”, “Мистецтво”. Активними членами футуристичних організацій стали Олекса Слісаренко, Гео Шкурूपій, Володимир Ярошенко, художник Анатоль Петрицький та ін.

Зважаючи на зазначене вище, вмотивованим виглядає звернення перших сучасних українських дослідників футуристичного спадку міжвоєнного двадцятиліття у теоретичних та прикладних працях (М. Сулима, О. Ільницький, Г. Черниш) саме до творчості Михайля Семенка як найбільшого виразника специфічних особливостей

українського футуризму. На нашу думку, така зацікавленість може бути пояснена і наявністю та доступністю матеріалів для дослідження, адже відомо, що більшість творів письменників, репресованих радянською владою, були частково знищені або засекречені в архівах і не відразу стали доступними широкому загалу.

Погляд на постать Гео Шкурупія у сучасному українському літературознавстві досить неоднозначний. І. Качуровський ставить під сумнів стильову приналежність творчості письменника до футуризму: “[...] футуризм Гео Шкурупія мав, властиво, суто декларативний характер, а щодо самої творчості, його віршів і прози, то це здебільшого недороблені півфабрикати, серед яких несподівано натрапляємо на гарні образи і вдалі твори” [7, 136]. В. Кузьменко у контексті розгляду особливостей українського футуризму називає Гео Шкурупія “другим після М. Семенка апологетом цієї творчості” [6, 24]. Натомість автори вступної статті та упорядники “Вибраних творів”, найновішого та найповнішого на сьогодні видання поезії та прози письменника, Ольга Пуніна та Олег Соловей, стверджують: “Хоча лідером українського футуристичного руху цілком слушно вважають М. Семенка, творчість Гео Шкурупія (за його власним означенням – короля футуропрерій) у контексті українського футуризму виглядає цілком самодостатньою та оригінальною. Його навіть складно вважати другим після Семенка. Він *рівноправний і рівноцінний Семенкові* (курсив наш – О. Б.). Уже в дебютній збірці поет виявив неабияку технічну майстерність і глибоке розуміння сутності футуризму; здатність до іронії та самоіронії; схильність до виразної (але далекої від безґрунтового епатажу) артикуляції своєї творчої незалежності від аналогічних явищ як в українській, так і в російській літературі” [1, 34–35]. О. Ільницький, професор Альберського університету (Канада), у праці “Український футуризм (1914–1930)” щодо Гео Шкурупія підкреслює: “У футуристичному репертуарі його доробок – один із найкращих і найбільших” [8, 298].

Творчий спадок Гео Шкурупія сьогодні часто опиняється у центрі уваги різновекторних наукових розвідок. Так, варто відмітити ґрунтовну історико-літературну працю А. Білої “Футуризм” [9], у якій український футуризм розглядається у європейському контексті. Ю. Данькевич захистила кандидатську дисертацію з теми: “Художня проза Гео Шкурупія: проблеми поетики” (2008), в якій увагу дослідниці було зосереджено на розробці “лівого” та авангардного роману на прикладі творів “Двері в день”, “Жанна-батальйонерка”, “Міс Адрієна”. Роман “Двері в день” став об’єктом дослідження і у статті О. Філатової “Художній проект “шукача-деструктатора” (роман Г. Шкурупія “Двері в день)” [11]. Варто також назвати таких дослідників прозового спадку Гео Шкурупія: М. Рябченко [14] (дослідження екзистенційних проблем у поезії та прозі письменника), С. Губарева [15; 16] (особливості репортажної новели у творчості автора), О. Сінченко [17] (аналіз літературно-критичних праць короля футуропрерій), О. Васильків (“авторська маска” в модерністському наративі Володимира Винниченка та Гео Шкурупія) [12], Ю. Данькевич (концепт міста у творчості футуристів) [18].

Як бачимо, сьогодні літературознавці звертаються до аналізу переважно прозових текстів українського футуриста. Віршований памфлет “Божественна комедія” чи не вперше став об’єктом наукової розвідки, чим і зумовлена актуальність

нашого дослідження. Предметом аналізу є трансформація традиційних моделей дантіани у структурі означеного твору. Свій погляд на теорію традиційних моделей ми обґрунтували у статті "Поняття "модель", "традиційна модель" та "вторинна моделююча система" як засоби інтерпретації художнього тексту" [20], тому тут не будемо детально зупинятися на описі методології нашого дослідження. Зазначимо лише його вихідний пункт: "Поняття "традиційна модель" об'єднує традиційний сюжет, образ та мотив, які функціонують у літературі протягом значного проміжку часу і зберігають елемент упізнаваності, а відтак є інтертекстуальними елементами тексту" [20, 38].

Українська дантіана має досить давню та багату традицію (П. Куліш, Т. Шевченко, І. Франко, Леся Українка), адже, як слушно зауважив М. Стріха, "для кожної національної культури історія її дантіани є водночас своєрідним літописом власного націєтворення" [19, 8]. Звернення до образу Данте та його неперевершеної "Комедії" було досить популярним і у літературному середовищі письменників початку ХХ століття: "[...] і Василь Пачовський, і Юрій Клен свідомо орієнтувалися в процесі своєї творчої праці на поему Данте, про що маємо писемні свідчення" [13, 209].

Ґео Шкурупій дає пряме посилання на твір Данте вже у назві свого памфлету. Архітектоніка твору українського автора загалом зберігає структуру "Комедії" Великого італійця. Памфлет побудовано за сюжетом видіння: ліричний герой після смачного обіду на лоні природи засинає і бачить яскравий сон:

*Чого лише не присниться людям!
Всяка дивовина вештається
в мутнім свічаді:
то крутиш млина пикатим будням,
то літаєш в рожевім чаді [1, 153].*

Прийом сну-видіння, популярний у літературі часів Данте Аліґ'єрі, але не властивий для раннього соцреалізму, уможлиблює появу у памфлеті Ґео Шкурупія образу флорентійського поета у досить незвичній, але у рамках футуризму виправданій манері:

*Граєш, наприклад, у карти з Дантом, –
довідка –
є такий поет в енциклопедії, –
кажеш йому:
– Будь ласка, здайте,
– шановний авторе Божественної комедії!
– Нічого!
Грає собі, хоч помер давно,
наче жива людина входить в газард...
Сердиться. Ляпає об стіл немилосердно,
не шкодуючи рук і карт [1, 153–154].*

Данте увійшов в історію літератури як людина глибоко релігійна, що засвідчує і його монументальний твір. Образ Данте, який з азартом грає в карти, можливий лише у контексті авангардистської поетики, зокрема футуристів, які

проголошували у своїх маніфестаціях бунт проти традиційного мистецтва. Власне руйнації попередньої літературної традиції й присвячено памфлет українського короля футуроперерій. У творі мова ведеться від першої особи, таким чином створюється ілюзія присутності автора за гральним столом, який веде бесіду з італійським класиком, ніби зі старим знайомим:

Розмовляєм.

“У нас в Києві, а у нас у Римі!”

Брешемо ловко, плетем теревені.

– Чи вдосконалено в пеклі машини?

– Який урожай у Равенні? [1, 154].

Свідоме “зниження” авторитету легендарного поета виступає зав’язкою подальшого внутрішнього сюжету твору, своєрідної інтертекстуальної гри на рівні алюзій та символів. Таку специфіку текстуальної стратегії письменників міжвоєнної відмічає Л. Кавун у статті “Синкретизм художнього мислення в українській прозі 20-х років ХХ століття”, у якій авторка приходить до висновку: “Прагнення “олімпійців” зруйнувати старі канони прозописання інспірували використання текстуальних стратегій, які будуються на використанні найрізноманітніших наративних технік і технологій. Словесна творчість Г. Шкурупія, М. Йогансена, Ю. Яновського, О. Досвітнього, М. Хвильового насичена алюзіями, аналогіями, символічними фігурами, цілою системою амбівалентних значень, їх інтертекстуальною грою” [10, 17].

У памфлеті автор ніби вступає в двобій з “кляси́ком” щодо засад поетичної майстерності:

Не забули в грі за поетичний хист.

Сперечаємось.

Перегромихає грім хай!

Весела компанія!

Республіканець і монархіст, –

жива людина і уяви примха!.. [1, 154].

Далі ліричний суб’єкт відправляється у Дантову подорож потойбічним світом, але в зворотній послідовності: першим пунктом зупинки стає Рай:

Краєвиди пензлями маестрів написані.

І там,

де найбільший калюж водограй,

стоїть деревина, напис на ній: –

Рай [1, 156].

Футуристична інтертекстуальна гра в цьому розділі простежується найбільш яскраво. Якщо в Дантовому Раю в садах блаженств благоденствують душі праведників, то в інтерпретації Рая Гео Шкурупія чітко проявляються алюзії на дантівське Пекло. Прибуття ліричного суб’єкта в Рай позначено фразою: “Коли раптом ноги в болото вгрузли” [1, 155], яка відсилає нас до традиційного сюжету третього кола, де караються душі ненажер:

Вода каламутна і снігу тучі

із градом разом крають там темноту,

і їх приймає в себе ґрунт смердючий [21, 84].

Райські краєвиди у памфлеті короля футуропрерій постають на фоні бездоріжжя та бруду, що на мотивному рівні перекликається з поемою флорентійця:

*Шляхів ніяких!
Чисто тобі рай!..
Хоч лягай в грязюку
помирай [1, 156].*

У творі Данте поет зі своїм провідником Вергілієм проходять через багнюку змішану з душами грішників:

*Ми йшли по тінях, котрі привалила
важезна злива, й часто наступали
на порожнечі з обрисами тіла [21, 85].*

Тут Данте зустрічає земляка, який оповідає про свій гріх:

*Мене ви, городяни, звали Чакко
через ганебний гріх – живіт неситий,
тому мене й мордує ця клоака.
І не один лиш я так маю скніти,
тут всі за це приречені страждати [21, 86].*

У раю-пеклі Гео Шкурупій розгортає картину радянської бюрократичної машини, де звичайні люди: “Знітившись од чекання, втому і спраги, // в чергах за папірцями стоять мерці” [1, 157]; а працівники державного апарату:

*Не канцеляристи, а небожителі!.. [..]
Багато небожителів жертвам запаморочені [1, 157].
Їхнє щастя – наш гроб.
Наше пекло – їм рай [1, 160].*

Отже, у памфлеті “Божественна комедія” Гео Шкурупія трансформація традиційних моделей дантіани є засобом критики оточуючої поета радянської дійсності. Український футурист, ведучи діалог-двобій із Великим італійцем щодо засад мистецтва поезії, ніби відштовхується від його твору, заперечуючи класичну традицію, втілену в образі Данте. Водночас, проходячи потойбіччям услід за флорентійським поетом, Гео Шкурупій на символічно-алюзійному рівні чітко вербалізує опозицію існуючим реаліям життя, використовуючи сюжети, мотиви та образи “Божественної комедії”.

Література

1. Шкурупій Г. Вибрані твори / Г. Шкурупій ; [упор. О. Пуніна, О. Соловей]. – К. : Смолоскип, 2013. – 872 с.
2. Черниш Г. Український Футуризм і довкола нього // 20-ті роки: літературні дискусії, полеміки : літературно-критичні статті / Г. Черниш ; [упоряд. В. Г. Дончик]. – К. : Дніпро, 1991. – С. 90–123.
3. Томбулатова І. Рецепт творів Гео Шкурупія сучасниками та літературознавцями нового часу / І. Томбулатова. // Проблеми сучасного літературознавства : [зб. наук. пр.]. – Одеса : Астропринт. – Вип. 19. – С. 155–165.
4. Триков В. Марінетті / В. Триков // Зарубіжні письменники. Енциклопедичний довідник : [у 2 т.]. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2006. – Т. 2 : Л–Я / [за ред. Н. Михальської та Б. Щавурського]. – С. 119–120.
5. Рега Д. Український футуризм у національному літературознавстві: від генези до сьогодення / Д. Рега // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. – Ужгород, 2011. – Вип. 15. – С. 220–223.

6. Історія української літератури: XX – поч. XXI ст. : [навч. посіб.] : [у 3 т.] / [Кузьменко В. І., Гарачковська О. О., Кузьменко М. В. та ін. ; за ред. В. І. Кузьменка]. – К. : Академвидав, 2013. – Т. 1. – 592 с.
7. Качуровський І. Напівзабутий Гео / І. Качуровський // Березіль. – 2004. – № 1. – С. 134–137.
8. Ільницький О. Гео Шкурупій (1903–1937) / О. Ільницький // Український футуризм (1914–1930). – Львів : Літопис, 2003. – 456 с.
9. Біла А. Футуризм : Наукове видання / А. Біла. – К. : Темпора, 2010. – 248 с.
10. Кавун Л. Синкретизм художнього мислення в українській прозі 20-х років XX століття / Л. Кавун // Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. – Донецьк : Український культурологічний центр, Східний видавничий дім. – 2008. – Т. 23 / [ред. кол. Просалова В. (гол. ред.), Соболев В., Ткачук М. та ін.]. – С. 6–20.
11. Філатова О. С. Художній проект “шукача-деструктора” (роман Г. Шкурупія “Двері в день”) [Електронний ресурс] / О. С. Філатова // Науковий вісник МДУ ім. В. О. Сухомлинського. – Режим доступу : <http://litzbirnyk.com.ua/wp-content/uploads/2014/10/36.14.14.pdf>.
12. Васильків О. Онтологія “авторської маски” в модерністському наративі Володимира Винниченка та Гео Шкурупія [Електронний ресурс] / О. Васильків // Наукові записки ТНПУ: Літературознавство. – Режим доступу : <file:///C:/Users/Admin/Downloads/Vasulkiv-1.pdf>.
13. Довган О. Традиції Данте у творчості Василя Пачовського та Юрія Клена [Електронний ресурс] / О. Довган // Українознавчі студії. – 2007–2008. – № 8–9. – С. 208–220. – Режим доступу : <http://lib.pu.if.ua/files/Visniki/ukr-stud-8-9.pdf>.
14. Рябченко М. М. Екзистенційні проблеми в поезії та прозі Гео Шкурупія [Електронний ресурс] / М. М. Рябченко. – Режим доступу : http://philology.knu.ua/files/library/lit_st/42-2/34.pdf.
15. Губарева С. Гео Шкурупій: homo ebrius як суб’єкт репортажної новели [Електронний ресурс] / С. Губарева // Літературознавчі обрії. – Вип. 18. – С. 72–79. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Litobr/2010_18/72_79.pdf.
16. Губарева С. С. “Прокляті поети” і репортажна новела Гео Шкурупія / С. С. Губарева // Вісник Харківського нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Серія: Філологія. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2009. – № 854. – Вип. 57. – С. 29–36.
17. Сінченко О. Теоретична мантия короля футуроперерій [Електронний ресурс] / О. Сінченко. – Режим доступу : http://elibrary.kubg.edu.ua/7375/1/O_Sinchenko_LPMIT_4_GI.pdf.
18. Данькевич Ю. В. Концепт міста у творчості футуристів (на прикладі творів Гео Шкурупія) / Ю. В. Данькевич // Актуальні проблеми слов’янської філології. – 2010. – Вип. XXIII. – Ч. 2. – С. 352–357.
19. Стріха М. Данте й українська література: Досвід “запізнілого націєтворення” / М. Стріха. – К. : Критика, 2003. – 168 с.
20. Боговін О. В. Поняття “модель”, “традиційна модель” та “вторинна моделююча система” як засоби інтерпретації художнього тексту / О. В. Боговін // Наукові праці Кам’янець-Подільського нац. ун-ту ім. Івана Огієнка: Філологічні науки. – Кам’янець-Подільський : Аксіома, 2012. – Вип. 30. – С. 34–38.
21. Данте А. Божественна комедія: Пекло / А. Данте ; [пер. М. Стріха]. – Львів : Видавництво “Астролябія”, 2013. – 352 с.

Анотація

У статті подано розлогий огляд критичних праць, присвячених українському футуризму й творчості його яскравого представника Гео Шкурупія. Зазначено зацікавленість сучасних дослідників літератури переважно прозовим спадком автора (романи “Двері в день”, “Жанна-батальйонерка”, “Міс Адрієна”). Проаналізовано специфіку використання традиційних моделей дантіана у поетичному памфлеті “Божественна комедія”.

Ключові слова: футуризм, дантіана, традиційні моделі, памфлет, архітектоніка, інтертекстуальна гра.

Summary

There are was presented large enough critical review of works devoted to Ukrainian Futurism and creativity of its bright representative of Geo Shkurupiy in the artikle. It was indicated interest of contemporary literature researchers mostly of prosaic author's legacy (novels "The door to day", "Zhanna – battalion girl", "Miss Adrien"). It was analyzed the specifics of using traditional models of dantiana in the pamphlet "The Divine comedy".

Keywords: Futurism, dantiana, traditional model, pamphlet, architectonic, intertextual game.

УДК 821.111:821.161.2.091

Коноваленко Т. В.,
кандидат педагогічних наук,
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Б. Хмельницького
tetiankabehappy@gmail.com

МАГІЧНО-РЕАЛІСТИЧНА ТА ХИМЕРНА ПРОЗА

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. Одним з найцікавіших напрямів сучасної літератури є магічний реалізм. Цей термін застосовується як українськими, так і зарубіжними літературознавцями. Проте у вітчизняному літературознавстві про магічний реалізм мова йде переважно відносно творчості латиноамериканських письменників. В українській літературі спорідненим до магічного реалізму явищем вважається химерна проза.

Численні роботи присвячено дослідженню магічного реалізму та химерної прози, проте фундаментальних праць, у яких би ці важливі літературні явища порівнювались, особливо в англійській та українській літературі, немає. На сьогодні вивчення і порівняння цих явищ вимагає особливої уваги, оскільки вони значно вплинули на сучасний літературний процес.

Аналіз основних досліджень і публікацій, присвячених даній проблемі.

Різним аспектам магічно-реалістичної та химерної прози присвячувались літературознавчі і мовознавчі дослідження. Потенціал цих літературних явищ є надзвичайно високим, тож розглянемо спрямованість цих досліджень.

Історії появи терміна "магічний реалізм" та цього напрямку свої праці присвятили К. Кісліцин, Б. Тейлор, а теоретичним питанням обґрунтування його сутності – М.-Е. Ангуло, Р. Вілсон, Д. Даноу, Дж. Деш, Л. Замора, Ю. Кравінскан, М. Марголіс, Ф. Рох, С. Тамарана В. Феріс, Л. Хатчеон, А. Хегерфельдт, Г. Хенкок, А. Ченеді, В. Шпіндлер, М. Ячменьова та інші.

Творчість окремих англійських письменників-магічних реалістів або окремі аспекти магічно-реалістичної літератури вивчали Н. Владимірова, Ж.-П. Дюрікс, Дж. Ендрюс, Т. Кононенко, Лідія да Круз Кордейро Марейра, Д. Мазін, І. Облачко, П. Палмер, А. Сміт, Б. Фінні, Є Чемякін та інші.

Порівнювали творчість англійських магічних реалістів Ф. Алдама, А. Андерсен, К. Кітінг, І. Редді, Н. Шамсутдінова. Як бачимо, порівняльних літературознавчих праць не надто багато.